

Алимардонов И.М. -
ТМИ, доцент, и.ф.н.

КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИНИНГ КРЕДИТ ТЎЛОВИГА ЛАЁҚАТЛИЛИГИНИ БАҲОЛАШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Ушбу мақолада кичик бизнес субъектларининг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолашнинг янги, такомиллашган тартиби ишлаб чиқилган.

Таянч сўзлар: активлар, дебитор қарздорлик, кредит, кредит тўлови, кичик бизнес, мажбуриятлар, молиявий коэффицентлар, пул оқими, тўловга лаёқатлилиқ, товар захиралари, фойда меъёри.

В данной статье разработан новый, совершенный порядок оценки кредитоспособности субъектов малого бизнеса.

Ключевые слова: активы, дебиторская задолженность, кредит, кредитный платеж, малый бизнес, обязательства, финансовые коэффициенты, денежный поток, платежеспособность, товарные запасы, норма прибыли.

This article developed a new, perfect order assess the creditworthiness of small businesses.

Key words: assets, accounts receivable, credit, credit transfer, small business, liabilities, financial ratios, cash flow, solvency, inventory, profit margins.

Тижорат банкларининг кредитлари кичик бизнес субъектлари фаолиятини молиялаштиришнинг асосий манбаларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ва Марказий банки кичик бизнес субъектларини кредитлаш амалиётини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қароридан кичик бизнес субъектларини микрокредитлашни янада ривожлантириш бўйича аниқ чора-тадбирлар белгилаб берилган [1].

Эътироф этиш жоизки, республикада банкларида кичик бизнес субъектларининг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолашнинг махсус, алоҳида методикаси мавжуд эмас. Ҳолбуки, кичик бизнес субъектларининг активлари ва мажбуриятлари таркиби, молиявий натижаларининг шаклланиши йирик корпоратив миқозларниқидан сезиларли даражада фарқ қилади.

Кичик бизнес субъектларининг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолашда республикада банклари томонидан бешта молиявий коэффицентдан фойдаланилмоқда. Бунда учта кўрсаткич – ликвидлилиқ коэффиценти, қоплаш ва мухторлик коэффицентлари – асосий коэффицентлар ҳисобланади. Дебитор қарздорлик ва товар захираларининг айланиш коэффицентлари эса, қўшимча коэффицентлар ҳисобланади.

Халқаро банк амалиётида кенг қўлланилаётган методикалар ҳозирга қадар республикада банклари амалиётига жорий этилмаган.

Асосий коэффицентлар бўйича мижозларнинг кредит тўловига лаёқатлилиқ даражаси қуйидагича аниқланади (1-жадвалга қаранг):

1-жадвал

Тижорат банклари мижозларининг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш мезонлари [2]

№	Молиявий коэффицентлар	I-синф	II-синф	III-синф
1	Ликвидлилиқ коэффиценти (Кл)	$Кл > 1,5$	$1,5 > Кл > 1,0$	$1,0 > Кл > 0,5$
2	Қоплаш коэффиценти (Кқ)	$Кқ > 2,0$	$2,0 > Кқ > 1,0$	$1,0 > Кқ > 0,5$
3	Мухторлиқ коэффиценти (Км), фоизда	$Км > 60\%$	$60\% > Км > 30\%$	$30\% > Км > 15\%$

1-жадвал маълумотларидан кўринадики, республикамизнинг йирик тижорат банклари фаолиятида қўлланилаётган мижозларнинг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш тартиби учта молиявий коэффицентга таянади. Қўшимча молиявий коэффицентлар бўйича эса, меъерий даражалар мавжуд эмас.

Банк мижозларининг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолашнинг амалдаги тартиби, фикримизча, қуйидаги камчиликларга эга:

– ушбу тартиб мижознинг пул оқимини барқарорлигини аниқлаш имконини бермайди. Ҳолбуки, кредит мижознинг жорий ҳисобрақамидаги пул маблағлари ҳисобидан қайтарилади;

– айланиш коэффицентларининг даражасини аниқ баҳолашнинг иложи йўқ. Чунки, республикамизда айланиш коэффицентларининг иқтисодиёт тармоқлари бўйича ўртача даражалари эълон қилинмайди;

– мазкур тартибда мижознинг кредит тарихини ҳисобга олишнинг имкони йўқ;

– қўлланилаётган молиявий коэффицентлар мижознинг кредитор қарздорлигини, қарзга хизмат кўрсатиш даражасини баҳолаш имконини бермайди.

Россия амалиётида ҳам кичик бизнес субъектларининг кредит тўловига лаёқатлилиги йирик ва ўрта бизнес субъектлари билан бир хил усуллардан фойдаланган ҳолда аниқланади [3].

АҚШ тижорат банклари ўзларининг юридик шахс мақомига эга бўлган мижозларининг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолашда 4 гуруҳга мансуб бўлган қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланишади [4]:

- ликвидлилиқ кўрсаткичлари;
- капиталнинг айланиши;
- жалб қилинган маблағлар;
- фойда кўрсаткичлари.

Тараққий этган мамлакатлар банк амалиётида кенг қўлланилаётган мижозларнинг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолашнинг скоринг усули 1940 йилда АҚШлик таниқли иқтисодчи олим Д.Дюран томонидан ишлаб чиқилган [5].

Скоринг аслида математик модель ҳисобланади ва у миқознинг кредит тарихи маълумотлари асосида кредитни миқоз томонидан муддатида қайтариш эҳтимолини аниқ баҳолаш имконини беради.

Скоринг баҳолаш модели учта молиявий коэффициентга асосланади:

- умумий капиталнинг рентабеллик коэффициенти;
- жорий ликвидлик коэффициенти;
- молиявий мустақиллик коэффициенти.

Ушбу моделга мувофиқ, тижорат банкларининг миқозлари кредит тўловига лаёқатлилик даражасига кўра қуйидаги 5 тоифага бўлинади:

- * I тоифа – молиявий барқарорлик даражаси юқори бўлган корхоналар;
- * II тоифа – қарздорлик рискига маълум даражада дучор бўлган корхоналар;
- * III тоифа – муаммоли корхоналар;
- * IV – юқори даражадаги банкротлик рискига дучор бўлган корхоналар;
- * V – ўта юқори рискли корхоналар.

Биз ишлаб чиққан методика, яъни кичик бизнес субъектларининг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш методикаси:

– пул оқими барқарор бўлган кичик бизнес субъектларининг кредит тўловига лаёқатлилигини “пул оқимини баҳолаш” усули орқали аниқлашга асосланган;

– кичик бизнес субъектларининг тўловга қобиллигини барча жиҳатларини қамраб оладиган молиявий коэффициентлар мажмуини қамраб олган.

Бироқ, биз таклиф этган методикани амалиётга жорий этиш учун қуйидаги икки шарт бажарилиши лозим:

– айланиш коэффициентларининг (дебитор қарздорликнинг айланиш коэффициенти, товар захираларининг айланиш коэффициенти) иқтисодиёт тармоқлари бўйича ўртача даражаси маъсул давлат органи томонидан эълон қилиниши лозим;

– давлат солиқ инспекцияларининг кичик бизнес субъектларининг молиявий ҳисоботларидаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва ишончилигига жавоб бериши керак.

Халқаро банк амалиётида миқозларнинг кредит тўловига лаёқатлилигини аниқлашда пул оқимини баҳолаш усулидан фойдаланилади. Бунда асосий эътибор компания умумий пул оқимининг унинг жами қарз мажбуриятларига нисбатан даражасини баҳолашга қаратилади.

Корхонанинг умумий пул оқими пул маблағлари кирими суммаси билан пул маблағлари чикими суммаси ўртасидаги фарқдан иборатдир.

Таъкидлаш жоизки, корхонанинг умумий пул оқимини таҳлил қилиш асосида унинг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш амалиётининг икки шакли мавжуд.

Биринчи шаклда корхонанинг умумий пул оқимини барча қарз мажбуриятлари суммасига бўлиш орқали унинг кредит тўловига лаёқатлилиги аниқланади (2-жадвал).

Корхона умумий пул оқимининг унинг жами мажбуриятларига нисбатан даражасига кўра кредит тўловига лаёқатлилиқ мезонлари ва синфлари [6]

Умумий пул оқимининг жами қарз мажбуриятларига нисбатан даражаси	Кредит тўловига лаёқатлилиқ бўйича синфлар
0,75	I
0,30	II
0,25	III
0,20	IV
0,20	V
0,15	VI

2-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, корхона умумий пул оқимининг жами қарз мажбуриятларига нисбатан даражаси қанчалиқ юқори бўлса, унинг кредит тўловига лаёқатлилиқ даражаси шунча юқори бўлади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, пул маблағлари корхоналарнинг энг юқори ликвидли активи ҳисобланади; иккинчидан, тижорат банклари томонидан берилган кредитлар ва уларнинг фоизлари корхонанинг жорий ҳисобрақамидаги пул маблағлари ҳисобидан қайтарилади.

Кредитларнинг гаров таъминоти уларни қайтаришнинг иккиламчи манбаи бўлганлиги сабабли, тараққий этган мамлакатлар амалмётида мижозларни кредитлашда устуворлик уларнинг пул оқимини барқарорлиги ва даражасига берилади.

Корхонанинг умумий пул оқимини таҳлил қилиш асосида унинг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш амалиётининг иккинчи шаклида пул оқимининг даражасига қуйидагича баҳо берилади:

Корхона пул оқимининг даражалари таснифи [7]

Пул оқими таснифи	Пул оқимининг кредитнинг асосий қарз суммаси ва фоизига нисбатан даражаси
Кучли	2 мартадан ортиқ
Сезиларли	1,5-2,0 мартагача катта
Етарли	0,95-1,5 гача
Етарли эмас	0,5-0,95 гача
Салбий	0,5 дан паст

3-жадвал маълумотлари кўрсатадики, корхона пул оқимининг даражаси кредитнинг асосий суммаси ва фоизига нисбатан табақалашган ҳолатда баҳоланади.

Гарчи умумий пул оқимини баҳолаш орқали корхоналарнинг кредит тўловига лаёқатлилигини аниқлаш амалиёти молиявий коэффицентларга асосланган амалиётга нисбатан афзал бўлса-да, унинг ҳам ўзига хос камчиликлари мавжуд. Ана шундай камчиликлардан бири – бу умумий пул

оқимини баҳолашда корхона томонидан жалб этиладиган маблағларни ҳисобга олиб бўлмаслигидир.

Биз таклиф қилган методика қуйидаги 8 молиявий коэффициентни ўз ичига олади:

1. Тезкор ликвидлилик коэффициенти
2. Жорий ликвидлилик коэффициенти
3. Жами капиталнинг рентабеллиги
4. Ўз капиталнинг рентабеллиги
5. Молиявий маржа коэффициенти
6. Молиявий мустақиллик коэффициенти
7. Дебитор қарздорликнинг айланиш коэффициенти
8. Товар захираларининг айланиш коэффициенти

Ушбу коэффициентлар бир-бирини инкор қилмайди, балки тўлдиради.

Мазкур коэффициентлар асосида кичик бизнес субъектларининг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш натижалари кўрсатдики, биринчидан, ушбу субъектларда тезкор ликвидлилик коэффициентининг даражаси паст. Бу эса, мамлакат иқтисодиётида тўловсизлик муаммосининг мавжудлиги ва уларнинг пул оқимини заиф эканлиги билан изоҳланади. Иккинчидан, айрим кичик бизнес субъектларида таҳлил қилинган давр мобайнида (2011-2015 йй.) ялпи фойда миқдорини сезиларли даражада пасайганлиги кузатилди. Бу эса, мазкур даврда маҳсулот таннархининг ошганлиги натижасидир. Учинчидан, 2015 йилда айрим кичик корхоналарнинг молиявий левераж коэффициенти 2013 йилга нисбатан сезиларсиз даражада ошганлиги 2015 йилда тижорат банкларидан олинган кредитларнинг маълум қисмини қайтарилиши натижасида мажбуриятлар суммасининг камайганлиги билан изоҳланади. Тўртинчидан, кичик бизнес субъектларида молиявий левераж коэффициенти даражасини 2015 йилда 2011 йилга нисбатан юқори суръатда ошиши мазкур давр мобайнида корхонанинг ўз маблағларини ўсиш суръатини унинг мажбуриятларини ўсиш суръатидан юқори бўлганлиги натижаси эканлиги аниқланди.

Республикамызда айланиш коэффициентларининг ўртача тармоқ даражасини эълон қилинмаётганлиги дебитор қарздорликнинг ва товар захираларининг айланиш коэффициентларини даражасини реал баҳолаш имконини бермайди. Шу сабабли, фикримизча, тижорат банклари мазкур коэффициентларнинг амалдаги даражасини баҳолаш учун уларни олдинги даврлардаги даражалари билан таққослашлари ва банк миждози бўлган ушбу тармоқда фаолият юритаётган кичик бизнес субъектларининг айланиш коэффициентлари билан таққослашлари лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №6 (766). – Б. 151-152.
2. Ўзбекистон Республикасининг йирик акциядорлик-тижорат банклари – Асакабанк, Агробанк, Қишлоқ қурилиш банкининг кредитлаш амалиётида қўлланилаётган кредит тўловига лаёқатлилиқни баҳолаш мезонлари.
3. Банковское дело. Учебник. 12-е изд. – М.: КНОРУС, 2016. – С. 368-369.
4. Синки мл. Д. Ф. Управление финансами в коммерческом банке: пер. с англ. – М: Саталлахи. 1997. – С.182.
5. Кабушкин С.Н. Управление банковским риском. – Минск: Новое знание, 2006.
6. Банковское дело. Под ред. проф. О.И. Лаврушина. Учебник. – М.: КНОРУС, 2008. – С. 387.
7. Афанасьева О.Н. Оценка кредитоспособности заёмщика на основе анализа денежного потока//Банковское дело. – Москва, 2014. - №2. – С. 51-52.